

Καταγραφική διάσωση των χωρικών τεκμηρίων κατοίκησης των Ρωμιών στην Πόλη

Οι χώροι και τα κτίσματα μιας μειονότητας στην πολυπολιτισμική Πόλη

ANNH ΒΡΥΧΕΑ

ΜΕΣΑ από αυτό το κείμενο επιχειρείται η συνοπτική παρουσίαση ενός σχεδίου έρευνας που βρίσκεται σε εξέλιξη. Πρόκειται για την υλοποίηση μιας ιδέας που γεννήθηκε το 1966 και στοχεύει στην πλήρη και εξονυχιστική, κατά το δυνατόν, καταγραφική διάσωση όλων των χωρικών τεκμηρίων κατοίκησης των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης από το 1850 μέχρι το 1965. Με άλλα λόγια μιλάμε για την καταγραφή όλων των χώρων, κτισμάτων και αντικειμένων που πάνω τους χαράχθηκαν οι πολλαπλές δραστηριότητες των Κοινοτήτων των Ρωμιών της Πόλης και η καθημερινή ζωή των ατόμων. Αναφέρομαι στους χώρους που ορίστηκαν και οριοθετήθηκαν από αυτές τις Κοινότητες και στην συνέχεια καθόρισαν με την σειρά τους τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τους, αλλά και τις σχέσεις με άλλες Κοινότητες με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

1. Ένας διευρυμένος επαναπροσδιορισμός των χωρικών τεκμηρίων

Πρόκειται για ένα φιλόδοξο σχέδιο, που επιχειρείται για πρώτη φορά, αλλά θεωρούμε αναγκαίο για την διάσωση της χωρικής πολιτιστικής κληρονομιάς αυτών των κοινοτήτων, η οποία συγκροτεί ένα ολόκληρο και αυτόνομο κεφάλαιο μεγάλης σημασίας.

Η επιλογή του τίτλου του σχεδίου έρευνας δεν έγινε τυχαία. Δηλώνει συγκεκριμένες μεθοδολογικές επιλογές και βρίσκεται στον αντίποδα της κυρίαρχης πολλές φορές αντίληψης που περιορίζει την καταγραφή στην παρουσίαση κάποιων σχεδίων όψης των γνωστών μνημειακών κτιρίων, ή στην αποσπασματική θεματική κατάταξη των κτιρίων, με αναφορές και πάλι στα σημαντικά και μόνο κτίρια.

Τα χωρικά τεκμήρια όμως μιας Κοινότητας στο σύνολό τους (χώροι, κτίσματα αντικείμενα) μας δίνουν πρόσθετες πληροφορίες για τις λειτουργίες της Κοινότητας και τον πολιτισμό της μέσα από την ανάγνωση των στοιχείων του χώρου. Γι' αυτό μια καταγραφική διάσωση που στοχεύει σε αυτή την πληρέστερη γνώση, οφείλει κατ' αρχήν να διευρύνει το πεδίο της καταγραφής, όχι μόνο στα γνωστά και μνημειακά κτίρια, αλλά και στα ταπεινά, όχι μόνο στα θρησκευ-

τικά ή κοινοτικά κτίρια αλλά και στις κατοικίες. Κατά δεύτερον οφείλει να κάνει όχι μόνο μια πλήρη αρχιτεκτονική αποτύπωση (κατόψεις, όψεις, τομές) των κτιρίων, αλλά να προχωρήσει και στην καταγραφή των αντικειμένων, των επίπλων, των στοιχείων εξοπλισμού που διαμορφώνουν τον συγκεκριμένο χαρακτήρα του κάθε κτιρίου.

Τέλος ενδιαφέρουν μια τέτοια καταγραφική διάσωση, όχι μόνο τα μεμονωμένα σε θεματική βάση κατηγοριοποιημένα κτίρια αλλά και οι χωρικές σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ τους σε επίπεδο γειτονιάς και πόλης: Οι σχέσεις εκκλησιών, σχολείων, κοινοτικών κτιρίων, κατοικιών, νεκροταφείων, και ο τρόπος που οριοθετούνται ή διαχέονται σε σχέση με την υπόλοιπη πόλη.

Κάθε λεπτομέρεια που αφορά τον χώρο, μπορεί να είναι πολύτιμη σε πληροφορίες, μηνύματα και σημασίες. Μόνο μέσα από ένα τέτοιο διευρυμένο επαναπροσδιορισμό, μια καταγραφική διάσωση των χωρικών τεκμηρίων των κοινοτήτων των Ρωμιών της Πόλης αποκτάει την βαρύτητα που αντιστοιχεί στην συνθετότητα του θέματος που επιδιώκει να εξυπηρετήσει.

2. Η Πόλη της πολυπολιτισμικής συνύπαρξης και η επικαιρότητα της έννοιας του πολιτισμικού πλουραλισμού για τον χώρο της πόλης

«Η σημαντικότερη κληρονομιά της Κωνσταντινούπολης στην οικουμένη ήταν ο ρόλος και το παράδειγμά της ως μεγάλης διεθνούς πρωτεύουσας που υπήρξε, υπεράνω αυστηρών εθνικών, πολιτισμικών, κοινωνικών και θρησκευτικών ορίων. Σε αυτήν, η ύπαρξη διπλών ταυτοτήτων ήταν κάτι το φυσικό. Αποτελούσαν μια πύλη στο τείχος μεταξύ ισλάμ και χριστιανισμού».¹

Στην Κωνσταντινούπολη, την «πόλη των θαυμάτων» και της γοητείας, τα βιώματα μιας πολυπολιτισμικής συνύπαρξης έχουν χαραχτεί στην εικόνα και στον χώρο της πόλης και συγκροτούν ακόμα και σήμερα ένα βασικό και πολύτιμο χαρακτηριστικό της.

Από την δυναμική συνύπαρξη στην Πόλη, Χριστιανών και

Μουσουλμάνων, Τούρκων, Ρωμιών, Αρμένιδων και Εβραίων, από τα μέσα του 19ου αιώνα και στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, συγκροτήθηκε αυτό το θαυμαστό σύμπλεγμα ενός πολιτιστικού πλουραλισμού που έχει καταγραφεί σε κτίσματα και σε χωρικά σύνολα, δημιουργώντας την μοναδική ταυτότητα αυτής της πόλης. Αυτή είναι μια άποψη που συμμερίζονται και πολλοί σύγχρονοι μελετητές.²

Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς, η έννοια της πολυπολιτισμικότητας έχει αποκτήσει σήμερα με τα νέα δεδομένα την δική της επικαιρότητα σε σχέση με την κρίση της πόλης και την συζήτηση που την συνοδεύει σε όλο τον ευρωπαϊκό αλλά και τον διεθνή χώρο. Τα ζητήματα πολιτιστικού πλουραλισμού συνδέονται με την «ιστορικότητα της

πόλης», αλλά και με την προοπτική της. Και άρα αποτελούν ένα νέο πεδίο θεωρητικών χωρικών διερευνήσεων αλλά και προτάσεων για συγκεκριμένες δράσεις.

Η σε βάθος διερεύνηση της πολυπολιτισμικότητας σε σχέση με τα θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς, μπορεί να δώσει πρόσθετα εργαλεία και να διευρύνει τις παραμέτρους αναγνώρισης, καταγραφής, χαρακτηρισμού, επανάχρησης, αν στηριχτεί στον σεβασμό στην ιδιαίτερη ταυτότητα της κάθε πόλης, αλλά και της κάθε κοινότητας μέσα στην πόλη.

Η Πόλη των αρχών του αιώνα είναι αναντίρρητα ένα κέντρο του διεθισμού. Για την Κωνσταντινούπολη του 1918, μπορούμε να καταλάβουμε, την εικόνα του διεθισμού και της πολιτιστικής συνύπαρξης ακόμα και από την πιο απλή περιγραφή, όπως αυτή που αναφέρεται στην συνύπαρξη των διαφορετικών εθνικών γεύσεων μέσα στο ίδιο καφενείο.³

«Στην brasserie της “Τέλειας Μακεδονίας”, που την είχε ένας Έλληνας από το Καρπενήσι, φημισμένη για την μπύρα από το Μόναχο και το Πίλσεν, μπορούσε κανείς να δει τους Λεβαντίνους να ξεκινάνε με ένα ρακί και τρεις ελιές για να ανοίξει η όρεξή τους, να συνεχίζουν με ρώσικο χαβιάρι, και με ένα μπιφτέκι αλά αγγλικά, το σύνολο ποτισμένο με την

αφρώδη spratenbrau. Ένας καλός τούρκικος καφές, συμπλήρωνε αυτό το διεθνές μενού».⁴

Όπως περιγράφεται στο ίδιο βιβλίο την ίδια εποχή, φαίνεται ότι κυκλοφορούσε μια διήγηση πολύ χαρακτηριστική για την συνείδηση που υπήρχε στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα γι' αυτή την πολιτιστική συνύπαρξη.

«Ενώ οι λαοί, που έχτισαν τον Πύργο της Βαβέλ, με την ολοκλήρωση της κατασκευής, διασκορπίστηκαν γιατί δεν μπορούσαν να συνεννοηθούν, αντίθετα στο Πέρα υπήρξαμε πιο πρακτικοί. Στον Πύργο του Γαλατά ακούει κανείς σίγουρα πολύ περισσότερες διαλέκτους από ότι στον βιβλικό πρόγονό του, και παρ' όλα αυτά, αυτό δεν ενοχλεί κανέναν». Και στην συνέχεια «Η μισή δωδεκάδα των φυλών που μοι-

ράζεται τις δύο λεωφόρους επιβιώνουν συνυπάρχοντας καλά».⁵ «... Στο Πέρα έχει η κάθε κοινότητα τα δικά της σχολεία, τις εκκλησίες της, τις εφημερίδες της, τα ταχυδρομεία όπου εμπιστεύεται τα γράμματά της, ένα προξενείο για να εναποθέτει τα παράπονά της, μια πρεσβεία για να την στηρίζει με το κύρος της».⁶

Είναι σαφές ότι στο Πέρα, και όχι μόνο, η κάθε κοινότητα είχε προοριστεί και χωρικά την επικράτειά της και τον οικείο τόπο της, ως χώρο διαφορετικότητας και οικειοποίησης.

3. Η κοινότητα των Ρωμιών στην Πόλη

Για τους Ρωμιούς στην Πόλη, έχουν γίνει τελευταία αρκετές εκδόσεις, που δηλώνουν ένα αυξημένο ενδιαφέρον για το θέμα και αυτό είναι θετικό. Σίγουρα όμως οι πολλαπλές ιστορίες των κοινοτήτων των Ρωμιών με την πολύπλευρη τεκμηρίωση που απαιτείται, σε πολλά επίπεδα, –αρχαιική, χωρική, προφορική– είναι ανεξάντλητη.

Όπως από πολλές πλευρές έχει διαπιστωθεί: «Το ελληνικό στοιχείο συγκροτεί την πιο μεγάλη Κοινότητα, ανάμεσα στον χριστιανικό πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης»⁷ θα γραφτεί στο ίδιο βιβλίο.

«Μπορεί να απαριθμησει κανείς πλήθος κέντρων των Ελλήνων, μέσα στην πόλη ή στην περιφέρεια. Κατοικούν μεγάλες γειτονιές όπως το Φανάρι, τα Ψωμαθιά, τον Γαλατά, το Καντίκιοι, διάφορα χωριά στο Βόσπορο, τα Πριγκιπόννησα, την περιοχή του Μαρμαρά». «Σε μερικές περιοχές όπως στα Ταταύλα, ζουν μεταξύ τους, και καταφέρνουν να απομακρύνουν οποιονδήποτε ξένο, που θα διανοηθεί να εγκατασταθεί εκεί». Κατά μία έννοια το Πέρα, ισχυρίζεται ο συγγραφέας, «είναι μία πόλη ελληνική, όχι μόνο λόγω του αριθμού των ελλήνων κατοίκων του, αλλά κυρίως λόγω της γλώσσας που ομιλείται ή κατανοείται από όλο τον χριστιανικό πληθυσμό».⁸ Η παρέμβαση των Ρωμιών, ως οργανωμένης κοινότητας, στο δομημένο περιβάλλον στην Πόλη υπήρξε σημαντική τόσο

ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Όπως και άλλες κοινότητες είχαν τις εκκλησίες τους, τα σχολεία τους, το νοσοκομείο τους, τα φιλανθρωπικά τους ιδρύματα, τα νεκροταφεία τους, διάφορα κτίσματα για κοινόχρηστες δραστηριότητες και βέβαια τα σπίτια τους.

«Τα σπίτια των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, διαφέρουν εξ αιτίας ενός αέρα καθαριότητας που αναδεικνύει την φυσιογνωμία τους».

«Στα Ταταύλα, τα παράθυρα είναι στολισμένα με γλάστρες με λουλούδια και τα τζάμια τους είναι πάντα γυαλισμένα με ιδιαίτερη φροντίδα από την νοικοκυρά του σπιτιού η οποία, μόλις τελειώσει τις δουλειές της, εγκαθίσταται στο παράθυρο για να διασκεδάσει με την κίνηση του δρόμου. Τίποτα δεν βρίσκεται τόσο μακριά από το τούρκικο κατάλυμα, όσο το ελληνικό σπίτι».⁹

Τα σπίτια των Ρωμιών στην Πόλη, λόγω διαφορετικών πολιτιστικών δεδομένων καθημερινής ζωής στον ιδιωτικό χώρο, αποτελούν κομμάτι αυτού του ρεύματος, που και οι Τούρκοι ερευνητές αποκαλούν «εξευρωπαϊσμό» της κατοίκησης στην Κωνσταντινούπολη, στις αρχές του αιώνα.

Ακόμα πολλοί Ρωμιοί, σχεδιαστές και κατασκευαστές, (αρ-

χιτέκτονες, καλφάδες, πρωτομάστοροι, μάστοροι και εργολάβοι) σχεδίασαν και έκτισαν στην Πόλη, μερικοί από αυτούς έγιναν και πολύ γνωστοί. Σίγουρα όμως όλοι υπήρξαν ανάμεσα στους βασικούς συντελεστές του «εκσυγχρονισμού» της κατοίκησης στην Κωνσταντινούπολη.

4. Πολεοδομική - Αρχιτεκτονική και Φωτογραφική Αποτύπωση στοιχείων της κατοίκησης των Ρωμιών της Πόλης
Συνοικίες / Κοινοτικά Χωρικά Σύνολα / Θρησκευτικά κτίρια, Εκκλησίες, Μονές, Αγιάσματα / Νεκροταφεία / Κατοικίες / Σημαντικά Ιδιωτικά Καταστήματα / Κοινοτικά Ιδρύματα.
Το έργο Ρωμιών αρχιτεκτόνων, καλφάδων και μαστόρων.
Από τον Ιανουάριο του 1996 με επιχορήγηση της Γενικής

Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας έχει αρχίσει η φωτογράφιση και η ηλεκτρονική ψηφιοποίηση του αρχαικού υλικού των ελληνικών κοινοτήτων της Κωνσταντινούπολης, από επιστημονική ομάδα του Πανεπιστημίου Αθηνών.¹⁰ Το πρόγραμμα *Ανθέμιον* στοχεύει στην φωτογράφιση 500.00 σελίδων πολύτιμου αρχαικού υλικού.

Στα πλαίσια της συνεργασίας με την ομάδα διάσωσης και ψηφιοποίησης αυτού του υλικού γεννήθηκε η ιδέα της αναγκαιότητας της καταγραφικής διάσωσης και της χωρικής, κτιριακής πολιτιστικής κληρονομιάς αυτών των κοινοτήτων. Το πλούσιο υλικό που συνεχώς αναδύεται από τις φωτογραφίες των αρχείων, πολύ περισσότερο από τις αρχικές προβλέψεις, όπως αποδείχτηκε, αποκάλυπτε, ακόμα και σε αυτή την πρώτη προσέγγιση, την θαυμαστή οργάνωση μιας ολόκληρης Κοινότητας, και τα ανεξάντλητα στοιχεία ενός ιδιαίτερα υψηλού πολιτιστικού επιπέδου που την συνόδευαν. Ήταν σαφές ότι όλα αυτά τα στοιχεία οργάνωσης και λειτουργίας των Κοινοτήτων των Ρωμιών που περιλαμβάνουν τα αρχεία, εδράζονταν και σε συγκεκριμένους χώρους. Έλειπαν όμως, οι εικόνες αυτών των χώρων. Έτσι ενισχύθηκε η άποψη ότι είναι απαραίτητη η ολοκληρωμένη καταγραφή και του χωρικού

τοπίου στο οποίο είχαν χαραχτεί και αποτυπωθεί, όλες αυτές οι μνήμες και η ιστορία που περιελάμβαναν τα αρχεία. Γιατί μόνο μ' αυτό τον τρόπο, θα μπορούσαν να ολοκληρωθούν οι πολλαπλές ιστορίες των κοινοτήτων των Ρωμαίων στην Πόλη ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιδιαίτερης ιστορίας ολόκληρης της Πόλης. Επί πλέον ξέρουμε ότι μέσα από την χωρική καταγραφή και την ανάγνωση των στοιχείων του χώρου, είναι δυνατόν να αναδειχτούν πρόσθετες πληροφορίες ιστορίας, διαφορετικές ή συμπληρωματικές από αυτές των αρχείων.

Έτσι γεννήθηκε η πρόταση για την *Πολεοδομική - Αρχιτεκτονική και Φωτογραφική Αποτύπωση των Στοιχείων της Κατοικίας των Ελλήνων της Πόλης, ως ένα έργο καταγραφικής διάσωσης, από επιστημονική ομάδα της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Ε.Μ.Π.*

Στην αρχή, παρ' όλο που η ιδέα μας είχε ενθουσιάσει, δεν μπορούσαμε να έχουμε την σιγουριά για το κατά πόσο ήταν εφικτή, καθώς η χωρική καταγραφή, έθετε άλλου είδους προβλήματα σε διαφορετικά επίπεδα από αυτά της διάσωσης των αρχείων. Υπήρχαν μεγάλα προβλήματα έλλειψης στοιχείων και εντοπισμού των τεκμηρίων. Παράλληλα το μέγεθος της πρωτογενούς έρευνας που απαιτείται για την χωρική καταγραφή είναι αντικειμενικά τεράστιο: προϋποθέτει εργασία μετρήσεων και αποτυπώσεων επί τόπου και στην συνέχεια σχεδιασμού, από μηδενική βάση – καθώς σχέδια στα αρχεία δεν έχουν περιωσθεί εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων.

Χρειάστηκαν δύο χρόνια διερευνητικής δουλειάς στην Πόλη και σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού, και παράλληλη σχεδιαστική δουλειά στην Αθήνα, για να ολοκληρωθεί η πρώτη φάση τεκμηρίωσης της βασικής ιδέας.¹¹ Αυτή η δουλειά συλλογής στοιχείων και πληροφοριών απέδειξε ότι η υλοποίηση του έργου είναι ρεαλιστική. Κυρίως όμως μέσα από την συνεργασία και την συστηματική υποστήριξη από ορισμένα άτομα στην Πόλη, με εξέχοντα τον Δ. Φραγκόπουλο, φιλόλογο και διευθυντή του Ζωγραφείου Λυκείου, από το 1958 ως το 1993, αποκτήθηκε η σιγουριά, ότι ένα τέτοιο έργο μπορεί και πρέπει να γίνει.

Βεβαίως όλες αυτές οι προσπάθειες είναι σε γνώση του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, έχουν την έγκριση του, συστηματικά ενισχύονται και επισταμένως παρακολουθούνται από τον ίδιο.

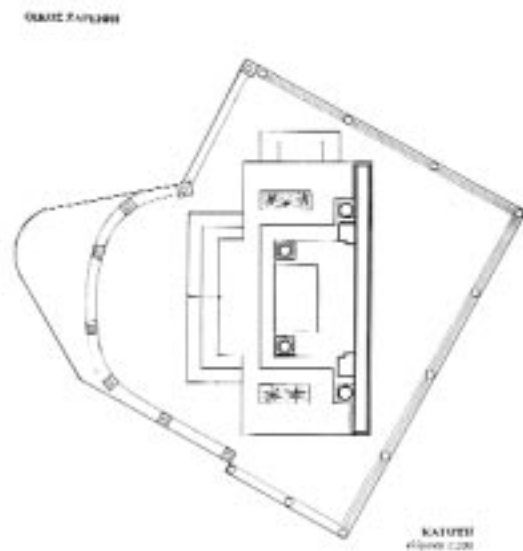
Τώρα πια υπάρχει ένα πλήρες διάγραμμα εργασιών μακρόχρονου προγραμματισμού που δίνει με πληρότητα την εικόνα και το εύρος της καταγραφικής δουλειάς που απαιτείται για την διάσωση των χωρικών τεκμηρίων και του κτιριακού πολιτιστικού πλούτου των Ρωμαίων της Πόλης.

5. Η καταγραφή των χωρικών τεκμηρίων των Ρωμαίων της Πόλης, από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, ως έργο διάσωσης

Βασική ιδέα του όλου σχεδίου, –που αποτελεί όμως και ένα μακροπρόθεσμο στόχο– είναι η υλοποίηση ενός προγράμ-

ματος ολοκληρωμένης και πλήρους καταγραφής των χώρων, των αντικειμένων και του κτιριακού πολιτιστικού πλούτου, τον οποίο δημιούργησαν και στον οποίο έζησαν και ζουν οι Ρωμιοί της πόλης: εκκλησίες, σχολεία, κοινοτικά ιδρύματα, σύλλογοι, ορφανοτροφεία, κατοικίες, νεκροταφεία και ταφικά μνημεία, καθώς και το έργο ρωμαίων αρχιτεκτόνων και καλφάδων.

Η καταγραφική αυτή διάσωση νοείται μόνο, όπως ήδη αναφέρθηκε, μέσα από μια συστηματική και επιστημονικά άρτια φωτογραφική, πολεοδομική και αρχιτεκτονική αποτύπωση όλων αυτών των χώρων των κτισμάτων και των αντικειμένων, που είναι αυτονόητο ότι θα συνοδεύεται από τη συλλογή ιστορικών και βιοματικών στοιχείων και από προφορι-

κές μαρτυρίες.

Μέχρι σήμερα συστηματική καταγραφή και αποτύπωση του τεράστιου και σημαντικού αυτού έργου, δεν έχει υπάρξει, με κίνδυνο ένα τμήμα του να καταστραφεί με την πάροδο του χρόνου· ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις κατοικίες, αλλά όχι μόνο. Γιατί πολλά απ' αυτά τα σπίτια ή έχουν εγκαταλειφθεί ή έχουν καταληφθεί από οικογένειες που έχουν έρθει από την Ανατολή και επιβιώνουν σε καθεστώς συνεχούς υποβάθμισης. Με αυτή την έννοια, η δουλειά της καταγραφικής διάσωσης θα πρέπει να γίνει και να ολοκληρωθεί, τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Μια ολοκληρωμένη καταγραφή ικανοποιεί ταυτόχρονα δύο βασικούς στόχους:

Α. Ολοκληρώνει την διάσωση των αρχείων του Ελληνισμού στην Πόλη σ' έναν τομέα πολύ σημαντικό σε ιστορικές και πολιτιστικές πληροφορίες και «υποτιμημένο» τελείως μέχρι σήμερα, και θεματικά, ως συγκεκριμένη ενότητα, με την δική της αυτονομία.

Β. Παράλληλα κατοχυρώνει με στοιχεία την συμβολή των Ελληνικών κοινοτήτων στην διαμόρφωση της σύγχρονης

πολυπολιτισμικής εικόνας της Κωνσταντινούπολης στις αρχές του αιώνα, θέση που υποστηρίζεται τελευταία από ξένους και Τούρκους ερευνητές. Παράλληλα προσθέτει πληροφορίες για την πληρέστερη γνώση και κατανόηση της εικόνας του πολιτιστικού πλουραλισμού που χαρακτηρίζει την Πόλη. Το σωστικό αυτό πρόγραμμα είναι ένα γιγάντιο έργο τεράστιας σημασίας, του οποίου τα αποτελέσματα θα είναι εξαιρετικά σημαντικά για μελλοντικές επιστημονικές έρευνες και εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η καταγραφή και αποτύπωση έχει έναν ελεείγοντα χαρακτήρα, όχι μονάχα λόγω της συνεχούς συρρίκνωσης των Ρωμαίων της Πόλης, αλλά κυρίως λόγω των ανεπανόρθωτων καταστροφών που έχει επιφέρει η πολεοδομική πολιτική «ανάπτυξης» στην Κωνστα-

ντινούπολη και η ανεξέλεγκτη πλέον εσωτερική μετανάστευση. Τις καταστροφικές αυτές επιπτώσεις στην δομή της Πόλης, επισήμαναν τον Ιούνιο του 1996 Τούρκοι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι στην διάρκεια του συνεδρίου HABITAT II που διοργάνωσε ο ΟΗΕ στην Κωνσταντινούπολη. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Αρμένιοι της Κωνσταντινούπολης έχουν ήδη προχωρήσει σε μια αντίστοιχη φωτογραφική και αρχιτεκτονική αποτύπωση, των χωρικών τεκμηρίων που αφορούν την δική τους κοινότητα. Το υλικό έχει εκδοθεί.

6. Σκελετός των μεγάλων κατηγοριών χωρικών τεκμηρίων, ενός ολοκληρωμένου προγράμματος καταγραφικής διάσωσης της χωρικής πολιτιστικής κληρονομιάς των Ρωμαίων της Πόλης

Μια πρώτη κατάταξη - εργαλείο για το ξεκίνημα των εργασιών.

I. Βασικές συνοικίες, με προσδιορισμό της θέσης:

των εκκλησιών, των σχολείων, των κοινοτικών κτιρίων, των νεκροταφείων, χαρακτηριστικών κατοικιών, δικτύων εμπορικών δρόμων και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε συνοικίας.

II. Χωρικά σύνολα

Με ιδιαίτερη πυκνότητα κτισμάτων και κοινοχρήστων δραστηριοτήτων στις διάφορες γειτονιές.

III. Θρησκευτικά κτίσματα

Εκκλησίες. Καταγραφή των χωρικών ενιαίων συνόλων που με πυρήνα την εκκλησία συγκροτούσαν τον δημόσιο χώρο των Ρωμαίων στις διάφορες συνοικίες.

Η καταγραφή τοιχογραφιών, εικόνων και εν γένει του εσωτερικού διακόσμου των εκκλησιών, καθώς επίσης και η αναλυτική αποτύπωση των βυζαντινών εκκλησιών που απόμειναν, αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερης έρευνας.

Μονές, Αγιάσματα

IV. Νεκροταφεία

Συνολική φωτογράφιση. Επιλογή χαρακτηριστικών ταφικών μνημείων για αναλυτική αρχιτεκτονική αποτύπωση. Συγκρότηση ενός χάρτη χωροθέτησης των τάφων από τους καταλόγους ονομάτων των νεκροταφείων και από επιτόπου έρευνα.

V. Κοινοτικά Καταστήματα, Σχολεία, Κοινοφελή Ιδρύματα, Σύλλογοι

VI. Σημαντικά Ιδιωτικά Καταστήματα που υπήρξαν τόποι αναφοράς και συνάντησης, (ορισμένα επιβιώνουν μέχρι σήμερα).

VII. Κατοικίες

Κατοικίες Ρωμαίων, από διαφορετικές συνοικίες και κατοικίες στα νησιά.

Ποιοτική προσέγγιση χαρακτηριστικών κατοικιών Ελλήνων με αναλυτική καταγραφή και του εσωτερικού χώρου για τον προσδιορισμό πολιτιστικών στοιχείων τρόπου ζωής και χαρακτηριστικών κατοικίας.

VIII. Κατάλογος Ρωμαίων Αρχιτεκτόνων και Καλφάδων που δούλεψαν στην Πόλη

Έργα Ελλήνων μαστόρων από επί τόπου έρευνα αρχείων, πλάκες με τα ονόματα κατασκευαστών κ.λπ.

Έργα επωνύμων Ελλήνων αρχιτεκτόνων.

7. Μεθοδολογικά προβλήματα

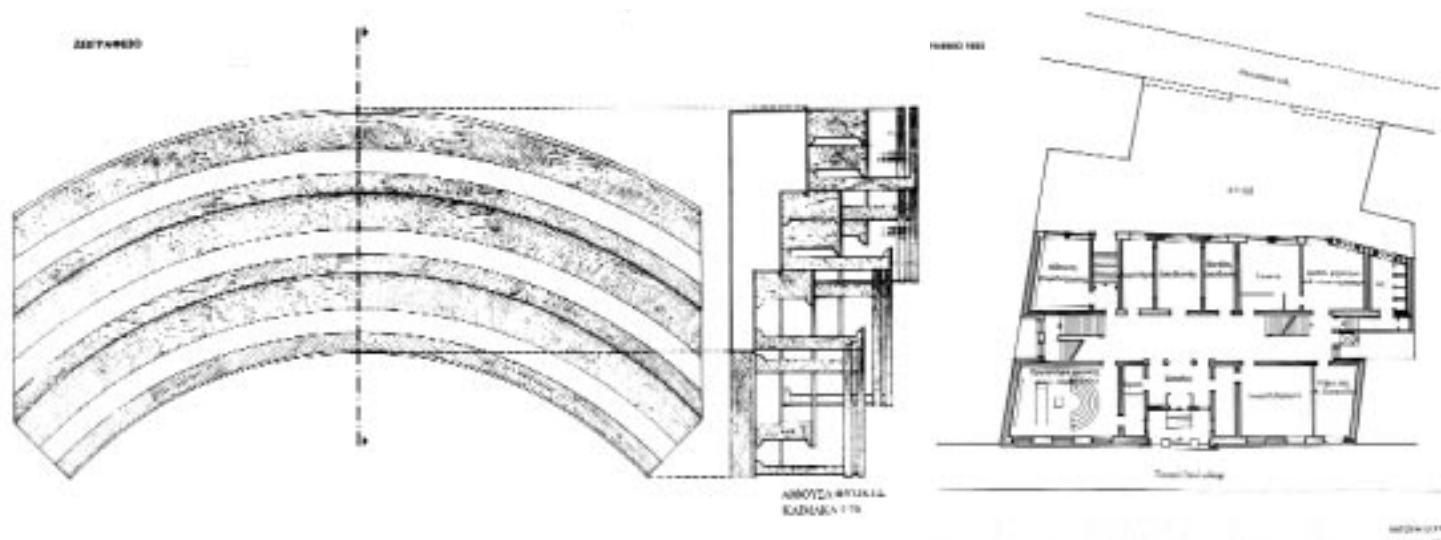
Με βάση την συγκρότηση αυτού του γενικού πλάνου, ξεκίνησε σε μια πρώτη φάση η επί τόπου εργασία της φωτογραφικής και αρχιτεκτονικής αποτύπωσης επιλεκτικά και δειγματοληπτικά. Κυρίως με γνώμονα την διερεύνηση όλων των ενοτήτων του βασικού διαγράμματος, αποτυπώθηκε τουλάχιστον ένα παράδειγμα για την κάθε ενότητα.

Επειδή όμως κύριος στόχος αυτής της καταγραφικής διάσωσης είναι η κατάκτηση της γνώσης για το πώς μια κοινότητα λειτουργήσει στον χώρο, ή αλλιώς η προσέγγιση των χώρων και των κτιρίων ως φορέων των δραστηριοτήτων μιας κοινότητας, τα προβλήματα μεθόδου, ανάγνωσης, καταγραφής και κατάταξης, γίνονται πιο σύνθετα και σίγουρα δεν είναι αυτονόητα.

ανθρώπους, τα ζητήματα αναγνώρισης και χαρακτηρισμού, τις απαιτήσεις σε στόχους και προοπτικές. Ένα πρόγραμμα καταγραφικής διάσωσης του κτιριακού πλούτου μιας κοινότητας δεν μπορεί να είναι μόνο, -παρ' όλη την σημασία και αυτής της καταγραφής-, μια αποσπασματική παράθεση αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων κτιρίων κατά θέμα π.χ. αποτυπώσεις εκκλησιών, σχολείων, κ.λπ.

Γιατί οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας καταγράφονται και στον χώρο, και δημιουργούν τις σχέσεις των χώρων και των κτιρίων, οι οποίες αποτελούν τόσο πολύτιμα τεκμήρια, όσο και τα ίδια τα μεμονωμένα κτίρια.

Οι κοινωνικές πρακτικές των ατόμων, των ομάδων ή των κοινοτήτων αφήνουν στην διάρκεια του χρόνου τα χνάρια

Το πώς γίνεται η καταγραφή «χωρικών τμημάτων μνήμης» που δεν αποτελούνται στο σύνολό τους, από μεμονωμένα έργα - μεγάλες δημιουργίες είναι ένα ανοιχτό ζήτημα. Η ανάδειξη και η καταγραφή όλων εκείνων των «μνημείων» τα οποία, όπως περιγράφονται στο άρθρο 1 του Χάρτη της Βενετίας ως «Ταπεινά έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτιστική σημασία»,¹² κινδυνεύουν πολλαπλά, αλλά είναι και σε αυτά τα «μνημεία» όπου η πολυπολιτισμική διάσταση εμπλέκεται εντονότερα.

Η άποψή μου για την ανάγκη ενός αλληλοσυσχετισμού της έννοιας «του πολυπολιτιστικού» και της προστασίας των «μνημείων» με την διευρυμένη τους σημασία, προέκυψε σταδιακά μέσα από την συγκεκριμένη μου πρακτική σε τρία έργα αναβάθμισης, τα δύο στον Ελληνικό χώρο, το τρίτο στον Ευρωπαϊκό.¹³

Μέσα από την εμπειρία των τριών αυτών προγραμμάτων, φαινομενικά διαφορετικού περιεχομένου και σίγουρα σε διαφορετικούς τόπους, η πολυπολιτισμική διάσταση ανέκυψε συστηματικά στα ζητήματα προγραμματισμού και νέων χρήσεων, με διάφορες μορφές, σε διάφορα επίπεδα αναφορικά με το παρελθόν και το παρόν, τα κτίσματα ή τους

τους στον χώρο, στον ιδιωτικό (κατοικία) και στον δημόσιο, και συγκροτούν την συλλογική μνήμη και την ιδιαίτερη ταυτότητα αυτών των τμημάτων της πόλης. Αλλά και τα ζητήματα πολλαπλών προσεγγίσεων ως προς το κτίζειν, μέσα από διαφορετικές πολιτισμικές τεχνογνωσίες και πρακτικές, ενσωματώνονται και αποτελούν και αυτά στοιχεία διαφορετικότητας.

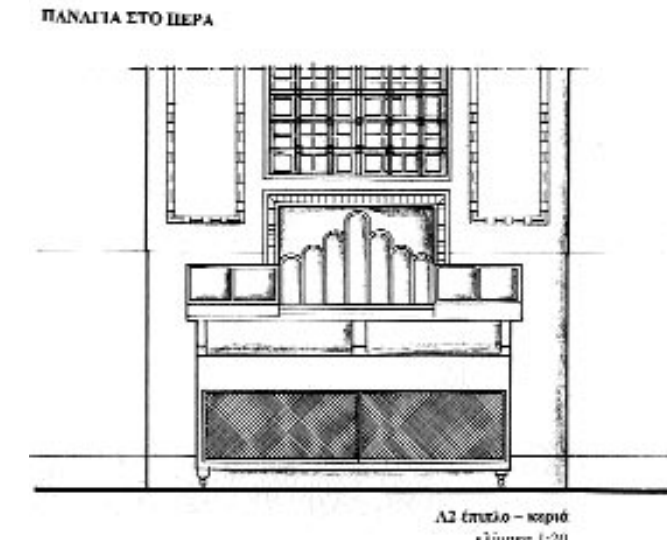
Η υποτίμηση ή μια συνήθης αποσιώπηση των πολλαπλών αυτών ιδιαιτεροτήτων και των εκφράσεών τους σε χώρους, θα οδηγούσε στην εξαφάνιση κομματιών της ιστορίας της Πόλης. Συμπερασματικά, η συστηματική γνώση της πολυπολιτιστικής διάστασης του Ζειν, του Κατοικείν και του Κτίζειν για όλα τα χωρικά σύνολα μνήμης είτε αυτά κατοικούνται ή εν δυνάμει ακόμα κι αν σήμερα παραμένουν κενά κελύφη, μπορούν να επανα-κατοικηθούν, αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία.

Τελικά αν μας ενδιαφέρει η προστασία τέτοιων συνόλων μνήμης, οφείλουμε να διαχειριστούμε και να προβάλλουμε και την σημασία του πολιτιστικού πλουραλισμού στα κτίσματα αλλά και στους ανθρώπους που είτε τα κατοίκησαν κάποτε, είτε συνεχίζουν να τα κατοικούν.

Το ζειν – Η κατοίκηση/Τα βιώματα – Το κτίζειν, ως παράμετροι αναγνώρισης, και σωστικής καταγραφής, θέτουν μεθοδολογικά νέες παραμέτρους και πρόσθετους άξονες έρευνας, στην καταγραφή.

Η υποτίμηση αυτών των παραμέτρων μπορεί να έχει σοβαρές επιπτώσεις εξαφάνισης ή καταστροφής των σημαντικών μνημείων ζωής άρα μπορεί να έχει επιπτώσεις στην ιστορία και την ταυτότητα μιας πόλης, στην ζωή των ανθρώπων και την ιστορία τους.

Βέβαια είναι μια έννοια νέα στον επιστημονικό χώρο και δύσκολη καθώς εμπλέκεται με ιδεολογικά και πολιτικά θέματα και εθνικές προκαταλήψεις.

8. Βασικές μεθοδολογικές επιλογές για την καταγραφική διάσωση των κτισμάτων των Ρωμίων στην Πόλη

Με βάση την παραπάνω γενική συλλογιστική που σύντομα αναφέρθηκε, έγιναν κάποιες επιλογές.

α. Τα χωρικά σύνολα. Οι σχέσεις των κτισμάτων στον χώρο

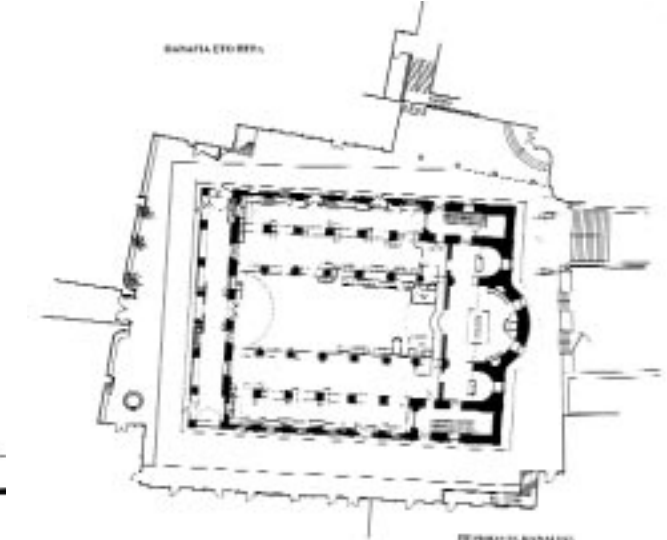
Από την προκαταρκτική μελέτη της σωστικής καταγραφής των κτισμάτων των Ρωμίων της Πόλης (υπόβαθρα και επί τόπου έρευνα), διαπιστώθηκε ότι, στις περισσότερες γειτονιές που κατοίκησαν Ρωμιοί, πέρα από τα μεμονωμένα κτίρια, (θηρησκευτικά, κοινοτικά, κατοικίες), παρατηρείται συνήθως μια συγκέντρωση κτισμάτων που συγκροτούν ένα χωρικό σύνολο, τις περισσότερες φορές με πυρήνα την εκκλησία ή το σχολείο. Αυτά τα χωρικά σύνολα δημιουργούν μία μικρή πόλη, μέσα στην Πόλη: ενώ οριοθετούν την κοινότητα χωρικά, ταυτόχρονα συνδιαλέγονται με την υπόλοιπη πόλη.

Η καταγραφή και η μελέτη αυτών των χωρικών συνόλων, όχι μόνο μέσα από τα μεμονωμένα κτίσματα που τα συγκροτούν αλλά και από τις χωρικές σχέσεις που έχουν μεταξύ τους τα κτίσματα, είναι πολύ σημαντική για την συγκρότηση και λειτουργία της κοινότητας των Ρωμίων και τις συλλογικές τους δραστηριότητες στον χώρο.

Η συστηματική οριοθέτηση αυτών των χωρικών συνόλων για όλες τις γειτονιές και η αναλυτική τους καταγραφή και μελέτη θα πρέπει να γίνει συστηματικά.

β. Οι χώροι των κτιρίων και το εσωτερικό τους

Διαπιστώθηκε επίσης ότι πολλές φορές, η αρχιτεκτονική καταγραφή των κτισμάτων με κατόψεις, όψεις, τομές, ενώ δίνει τεκμηριωμένα τις πληροφορίες για το κτίσμα, δεν δίνει όλες τις πληροφορίες για την εσωτερική οργάνωση των χώρων μέσω ειδικών διατάξεων ή των επίπλων και των αντικειμένων τους. Ορισμένοι εσωτερικοί χώροι αποκτούν ιδιαίτερη σημασία όπως π.χ. τα εργαστήρια που είχαν κάποια σημαντικά σχολεία. Ακόμα η ατμόσφαιρα που κατασκευάζεται σε ορισμένα εσωτερικά μπορεί να αποκαλυφθεί μόνο από τις

σχέσεις των επίπλων και από τα ίδια τα αντικείμενα. Έτσι αποφασίστηκε η καταγραφή να συμπεριλάβει και στοιχεία εσωτερικής διάταξης και αντικειμένων, και ειδικών λεπτομερειών πλούσιων σε πρόσθετες πληροφορίες.

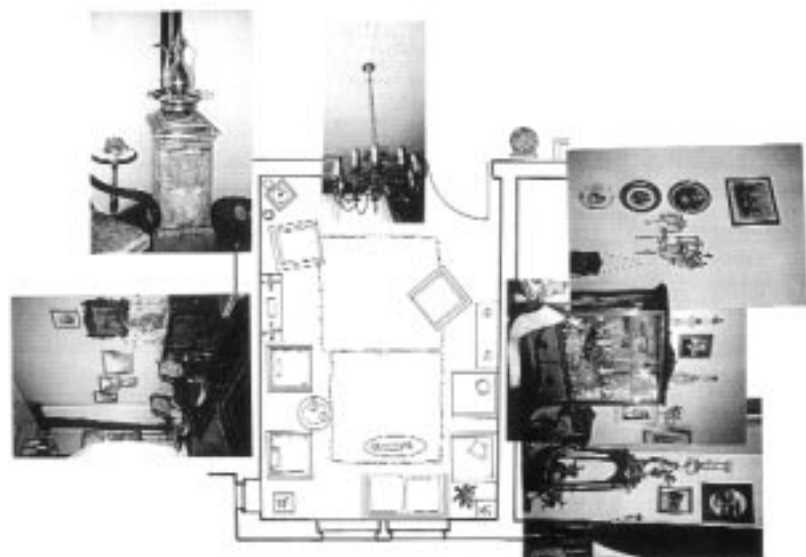
9. Τι έχει γίνει μέχρι τώρα και πώς

Όπως ήδη αναφέρθηκε από την προπαρασκευαστική δουλειά τεκμηρίωσης, έχει ολοκληρωθεί ο προγραμματισμός αυτού του έργου που δίνει την συνολική εικόνα του μεγέθους της εργασίας, αλλά και των ποιοτικών της προσδιορισμών. Επίσης έχουν γίνει οι μεθοδολογικές επιλογές που τα χαρακτηριστικά της ίδιας της έρευνας επέβαλλαν.

Τώρα ξέρουμε ποια είναι η εργασία, και πώς πρέπει να γίνει για το σύνολο των χωρικών τεκμηρίων. Και ξέρουμε ότι αυτή η εργασία μπορεί να γίνει. Είναι αυτονόητο ότι το γεγονός αυτό ενίσχυσε και την πεποίθηση ότι αυτό το έργο πρέπει να γίνει, πριν είναι πολύ αργά.

Επίσης έχουν συγκεντρωθεί σχεδόν όλα τα αναγκαία υπόβαθρα, σε τοπογραφικούς χάρτες σε κλ. 1:1000, και 1:500, της σύγχρονης Κωνσταντινούπολης, αλλά και τοπογραφικά αναλυτικά των αρχών του αιώνα, πράγμα πολύ σημαντικό

για τον εντοπισμό όλων των κτισμάτων και των χωρικών συνόλων, ακόμα και ορισμένων, που δυστυχώς έχουν κατεδαφιστεί.¹⁴ Έχουν αποτυπωθεί πλήρως, δειγματοληπτικά: δύο χωρικά σύνολα, με κέντρο την εκκλησία, τρία σχολεία, εκ των οποίων το ένα με όλες τις βασικές εσωτερικές διατάξεις, και κάποια έπιπλα, ένα φιλανθρωπικό ίδρυμα, ένα κοινοτικό κατάστημα, τρία σημαντικά ταφικά μνημεία, τρεις κατοικίες, οι δύο με όλα τα στοιχεία επίπλωσης.¹⁵ Έχουν εντοπιστεί και φωτογραφηθεί κτίρια και σύνολα από όλες τις ομάδες του βασικού σκελετού. Επίσης έχουν γίνει συνεντεύξεις με πολλά άτομα στην Πόλη. Στόχος παραμένει να περαστούν οι τοπογραφικοί χάρτες, αλλά και όλο το υλικό σε ψηφιακή μορφή.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι όλη αυτή η δουλειά που έχει πραγματοποιηθεί στηρίχτηκε στον ενθουσιασμό των μελών της ερευνητικής ομάδας, αλλά και στην βοήθεια πολλών ατόμων στην Πόλη. Η αναφορά σε ονόματα είναι αδύνατη στα πλαίσια αυτής της σύντομης παρουσίασης. Ευχαριστούμε όλους και όλες για το ενδιαφέρον τους, την ζεστασιά με την οποία μας δέχτηκαν, αλλά και τον χρόνο που μας διέθεσαν.¹⁶

Η έρευνα συνεχίζεται, με μεγαλύτερη σιγουριά επιστημονική τώρα, με σαφές χρονοδιάγραμμα των εργασιών που απαιτούνται, αλλά και με γνώση ως προς το ελάχιστο κόστος, με σχετική αβεβαιότητα ως προς την χρηματοδότηση. Πιστεύουμε ότι αυτό το πρόβλημα θα λυθεί, για να ολοκληρωθεί το έργο, αλλά και για να περάσει σε βάση δεδομένων όλο το υλικό, έτσι ώστε να μπορεί να αξιοποιηθεί στο μέλλον, από όσους ερευνητές/τριες ενδιαφέρονται. Μας ενθαρρύνουν γι' αυτό και όλοι οι Ρωμιοί, άνδρες και γυναίκες, που έχουν παραμείνει στην Πόλη, που πιστεύουν ότι το έργο πρέπει να ολοκληρωθεί, και που βέβαια κυρίως, χωρίς την δική τους βοήθεια, αυτό το έργο είναι αδύνατο να υλοποιηθεί.

Η καταγραφική διάσωση όμως των χωρικών τεκμηρίων (χώρων, κτισμάτων και αντικειμένων) των Κοινοτήτων των Ρω-

μών στην Πόλη αφορά όλους/ες μας, αποτελεί τμήμα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, και η σημασία τους υπερβαίνει τα εθνικά όρια, καθώς αποτελεί τμήμα ενός πολιτιστικού πλουραλισμού, που χαρακτήριζε την Κωνσταντινούπολη – Διεθνή Πρωτεύουσα και κοσμοπολίτικο κέντρο αυτής της περιόδου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Philip Mansel, 1995, *Κωνσταντινούπολη η περιπόθητη πόλη 1453-1929*, μετ. Παύλος Κόλλιας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1999, σελ. 614.
2. Στην έκθεση «Housing and Settlement in Anatolia» στα πλαίσια του Habitat II που οργανώθηκε από το Tarih Vakfı τον Ιούνιο του '96. Γράφεται στο εισαγωγικό σημείωμα: «In conclusion it was deemed appropriate to define the exhibition's main objective as stressing both the

- 12 thousand year-old past of Anatolia and its importance as a culturally pluralist sphere». Βλ. επίσης «Constantinople Cosmopolite (XIX-debut XX)», στο *Istanbul, 1987, Bulletin d'Informations Architecturales*, No 115.
3. Bertrand Bareilles, *Constantinople ses cites franques et levantines, Pera, Galata, Banlieue*, ed. Bossard, Paris 1918.
4. Στο ίδιο, σελ. 52.
5. Στο ίδιο, σελ. 52.
6. Στο ίδιο, σελ. 53.
7. Στο ίδιο, σελ. 343.
8. Στο ίδιο, «Θα φανεί περίεργο, αλλά η γλώσσα διαδόθηκε τόσο και μέσα από τις τροφούς και τις υπηρέτριες που έρχονται από την Τήνη και την Άνδρο για να δουλέψουν στα σπίτια των Ευρωπαίων, στο Πέρα. Σε λίγο καιρό αυτές οι γυναίκες καθιερώνουν τις συνήθειές τους, την διάλεκτό τους, τις χειρονομίες τους, τόσο που τα μικρά παιδιά των Γάλλων στο Πέρα μιλούν όλα ελληνικά», σελ. 344-345.
9. Στο ίδιο, σελ. 344.
10. Το ερευνητικό πρόγραμμα εκπονείται σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας και το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Η ομάδα του Πανεπιστημίου Αθηνών αποτελείται από τον Κ. Γαβρόγλου, επιστ. υπεύθυνο, τους/τις ερευνητές/τριες: Μ. Πατηνιώτη, Β. Σπυροπούλου, Μ. Ζαρεϊφή, και συμβούλους: Δ. Ανεσιτίδη, και Δ. Φραγκόπουλο.
11. Σε αυτή την φάση που ολοκληρώθηκε τον Φεβρουάριο του 1998 συμμετείχαν: Άννη Βρυχέα – Καθηγήτρια Ε.Μ.Π., Επιστημονική Υπεύθυνη. Νίκος Καλογεράς – Καθηγητής Ε.Μ.Π., Σπύρος Ραντόπουλος –

Επίκ. καθηγητής Ε.Μ.Π., Μαρίκα Ραυτοπούλου – αρχιτ., Φίλιππος Γεροντάκης – αρχιτ., Κατερίνα Πολυχρονιάδη – φοιτ. αρχιτεκτονικής και ο Σάββας Τσιλένης – αρχιτ., ως ειδικός συνεργάτης.

Ειδικοί Σύμβουλοι:

Αδαμάντιος Ανεσιτίδης, φιλόλογος, Διευθυντής του Περιοδικού «*Καθ' Ημάς Ανατολή*». Κώστας Γαβρόγλου, καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών. Δημήτριος Φραγκόπουλος, φιλόλογος, Διευθυντής του Ζωγραφείου Λυκείου (1958- 1993).

Χαρτογραφική Υποστήριξη:

Ερατοσθένης Μελετητική Ε.Π.Ε.

Γραμματεία:

Λίτσα Συκιώτη, Χρύσα Στεφάτου.

12. «... τις ασπικές κυρίως ή αγροτικές τοποθεσίες, που μαρτυρούν έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη, ή ένα ιστορικό γεγονός». Συνδέοντας αυτό το σημείο με τις αρχές της Γρανάδας, θα πρόσθετα των τοποθεσιών, όπου η συλλογική μνήμη ομάδων κατοίκων έχει αποτυπωθεί στον χώρο.

13. Η αναβάθμιση ενός προσφυγικού συνοικισμού στην Θήβα με την συμμετοχή των κατοίκων που έγινε σε συνεργασία με τον Δήμο Θηβαίων

και χρηματοδοτήθηκε από την Ε.Ο.Κ. παράλληλα με ένα πρόγραμμα «Σεβασμού στη συλλογική μνήμη των κατοίκων μιας πόλης» που χρηματοδοτήθηκε από την UNESCO.

Ένα Ευρωπαϊκό πρόγραμμα για «4 γειτονιές σε 4 πόλεις της Ευρώπης» (Βρυξέλλες, Βαρκελώνη, Λυών, Πειραιάς).

Ένα μεγάλο πρόγραμμα του Ε.Μ.Π. που αφορά την «Δημιουργία ενός Τεχνολογικού Πολιτιστικού Πάρκου στις εγκαταστάσεις της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων στο Λαύριο» και παράλληλα «Ο παλιός εργατικός συνοικισμός του Κυπριανού».

Και στα τρία προγράμματα υπήρξε στενή συνεργασία της Ο.Ε. με τους τοπικούς φορείς και τους κατοίκους.

14. Η διερεύνηση για την απόκτηση των αναγκαίων υποβάθρων έγινε στην Πόλη, στο Αρχείο Χαρτών της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου του Harvard- Η.Π.Α., και στην Εθνική βιβλιοθήκη στο Παρίσι.

15. Η μία πραγματοποιήθηκε ύστερα από πρόταση της Σ. Μπόζη, καθώς την είχε επιλέξει, μέσα από δική της έρευνα.

16. Μέχρι σήμερα το έργο έχει χρηματοδοτηθεί από το Ε.Μ.Π., που κάλυψε τα έξοδα μετακίνησης, και επί τόπου έρευνας και από το Τ.Ε.Ε. για τμήμα της σχεδίασης. Και τους ευχαριστούμε για αυτή τους την συμβολή.

